

Psychologiczne i prawne płaszczyzny oceny zachowań dziecka będącego ofiarą czynu zabronionego – zagadnienia wybrane

*Marta Kowalczyk-Ludzia**

Streszczenie

Opracowanie stanowi wprowadzenie do problematyki wykazania związku między zachowaniami przestępczymi a negatywnym wpływem tychże na kształtowanie osobowości małych. Jest jednocześnie próbą wskazania obszarów korelacji między zachowaniami dziecka a jego wiktylizacją. Symptomy reakcji małego na kierowane względem niego działania stanowią często istotne źródło informacji sygnalizujące dorosłym o wyrządzanej dziecku krzywdzie. Podstawowy problem, na który warto zwrócić uwagę, polega na właściwej interpretacji charakterystycznych zachowań oraz na podjęciu odpowiednich działań zaradczych, które w konsekwencji doprowadzą do zmiany dewiacyjnego postępowania kierowanego względem małych. Podjęte rozważania zostaną przedstawione w oparciu o analizę wyników badanych akt sądowych w wyszczególnionym zakresie.

Słowa kluczowe: mały pokrzywdzony, dobro dziecka, krzywda, interpretacja zachowań, więzi rodzinne

Złożoność problematyki związanej z kształtowaniem osobowości małych implikuje wiele obszarów psychologiczno-prawnych, na gruncie których można wyszczególnić charakterystyczne determinanty wskazujące m.in. na popełnienie przestępstwa. Na szczególną uwagę zasługuje kwestia związana z inter-

* Doktor, adiunkt w Katedrze Procesu Karnego Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.

pretacją takich dziecięcych zachowań, które symptomatycznie wskazują na fakt pokrzywdzenia przestępstwem. Prawnokarna ochrona dziecka jest nie tylko wpisana w poczet krajowego porządku prawnego (w tym m.in. art. 72 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej¹), ale także ujęta w standardach międzynarodowych aktów normatywnych (postulaty zawarte m.in. w Międzynarodowej Konwencji o Prawach Dziecka²). Nadrzędnym przesłaniem wskazanych unormowań jest zapewnienie dzieciom właściwej i efektywnej ochrony w zakresie respektowania przyznanych im praw. Jeżeli zatem przyjąć, że: „Każdy ma prawo żądać od organów władzy publicznej ochrony dziecka przed przemocą, okrucieństwem, wyziskiem i demoralizacją” (art. 72 ust. 1 Konstytucji RP), to zapewnienie odpowiedniego poziomu tej ochrony nie tylko jest wyrazem troski ze strony ustawodawcy, ale również przyjmuje postać ogólnospołecznego obowiązku, który każdy dorosły powinien należycie wypełniać. Zapewnienie ochrony dzieci przed krzywdą i zaniedbaniem powinno przy tym faktycznie odzwierciedlać realizację takich działań zaradczych, które bezsprzecznie ukierunkowane są na „dobro dziecka”.

Dla kompletności rozważań szczególnie istotne jest definicyjne sprecyzowanie terminu „dobro dziecka”. Wyszczególnione zagadnienie, choć nie zyskało legalnej definicji ustawowej, stanowi powszechnie i prawnie znane sformułowanie, które zwykle poddawane jest interpretacji na płaszczyznach korelacji norm prawno-społecznych³. Przyjmuje się zatem, że „dobro dziecka” odnosi się do wymogu zapewnienia szczególnej ochrony wobec małoletnich⁴. Podobne zapatrywanie pojawia się w orzecznictwie Sądu Najwyższego, który stwierdza, że: „Nie ma definicji ustawowej zwrotu «dobro dziecka». Wypełnienie jego znaczenia powinno być dokonywane w konkretnych okolicznościach faktycznych, zwłaszcza jeżeli wskazują na zaistnienie sytuacji, w jakiej znalazło się dziecko, wymagającej ingerencji ze strony innych podmiotów, w tym także sądu. Wyszczególnić należy uprawnienie do ochrony życia i zdrowia oraz wszelkich działań ze strony innych, które powinny zapewnić warunki do spokoju, prawidłowego, niezakłóconego rozwoju, poszanowania godności i udziału w procesie decydowania o jego sytuacji oraz zaznaczyć, że jest to zbiór niewyczerpany”⁵.

¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.4.1997 r. (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.) – dalej: Konstytucja RP.

² Konwencja o Prawach Dziecka z 20.11.1989 r. (Dz. U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526 ze zm.). Zob. także: C-105/03, *Dodatkowa ochrona dla małoletnich świadków w postępowaniu karnym, Postępowanie karne przeciwko Marii Pupino*, wyrok TS z 16.6.2005 r., <http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?sessionid=9ea7d2dc30d674972154999544a5b674b43e2d60377f.e34KaxiLc3qMb40Rch0SaxyLc3n0?text=&docid=59363&pageInIndex=0&doclang=PL&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=64021> (dostęp: 28.5.2018 r.).

³ Słusznie podkreśla się w literaturze przedmiotu, że: „Ochrona dzieci przed krzywdą i zaniedbaniem to zagadnienie, które coraz częściej staje się przedmiotem świadomej troski opiekunów i profesjonalistów, mobilizuje autorów społecznych diagnoz, wyznacza cele polityki społecznej” – *Przyjazne przestępcanie dziecka*, M. Sajkowska (red.), Warszawa 2007, s. 3.

⁴ Ustawa z 25.2.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (tekst jedn.: Dz. U. z 2017 r., poz. 682), art. 56 § 2 KRO wskazujący na „dobro dziecka” jako negatywną przesłankę rozwodu lub separacji.

⁵ Postanowienie SN z 24.11.2016 r., II CA 1/16, OSNC 2017, Nr 7-8, poz. 90.

Wąskie ramy niniejszego opracowania nie pozwalają na szczegółową analizę zakresu wskazanego terminu, niemniej zaznaczyć należy, że w orzecznictwie zgodnie podkreśla się zasadniczą rolę sądu w zabezpieczeniu prawnych interesów małoletniego, egemplifikacją czego jest chociażby niniejsze zapatrywanie: „Stosowanie ingerencji w oparciu o art. 109 KRO ustawodawca nakazuje już wtedy, gdy dobro dziecka, zarówno w sferze jego interesów osobistych czy też majątkowych, jest zagrożone – sąd opiekuńczy powinien bowiem działać przede wszystkim profilaktycznie przez zapobieganie ujemnym skutkom niewłaściwego sprawowania władzy rodzicielskiej”⁶.

Akcentowanie „dobra dziecka” na tle wskazanych aspektów prawnych usprawiedliwia zasadność podjęcia pogłębionych rozważań w przedstawionym zakresie. Konieczność efektywnego zastosowania regulacji prawnych, mających na celu zapewnienie należytej ochrony praw dzieci skrzywdzonych przestępstwem, w szczególności sposób zarysowuje się w sytuacjach, w których owo „dobro” zostało zagrożone. Stąd też zasadnym wydaje się przedstawienie faktycznych sytuacji akcentujących wskazany problem. Egemplifikacją tegoż są zaprezentowane poniżej kazusy:

1. Przedstawiona sprawa rozpatrywana była w Sądzie Okręgowym w Olsztynie w 2013 r. Kазus dotyczył dokonania przez oskarżonego m.in. przestępstwa zgwałcenia z art. 197 § 2 KK oraz przestępstwa z art. 157 § 2 KK. W wyjaśnieniach złożonych w postępowaniu przygotowawczym, jak również w trakcie trwania postępowania jurysdykcyjnego, oskarżony nie przyznał się do popełnienia zarzucanych mu czynów. Składając wyjaśnienia podkreślał, że bratowa nakłoniła jego córkę, by zeznawała przeciwko niemu. Powodem takiego zachowania bratowej oskarżonego było, według niego, to, że chciała adoptować jego córkę, żeby mieć dostęp do jej pieniędzy (gdyż córka oskarżonego otrzymywała zasiłek pielęgnacyjny). Pokrzywdzona była uczestniczką zajęć w Ośrodku Rehabilitacji Edukacyjno-Wychowawczej. W trakcie warsztatów przeprowadzanych z jej udziałem przedstawiciele personelu dostrzegli u niej objawy osoby molestowanej. W wyniku przeprowadzonej rozmowy pokrzywdzona przyznała, że była dotykana przez nietrzeźwego ojca w miejsca intymne. W uzasadnieniu wyroku sądowego podkreślono przede wszystkim, że: „Sąd miał na uwadze zachowanie pokrzywdzonej w trakcie zeznawania, jej żywą i emocjonalną reakcję, charakterystyczny dla niej sposób wypowiedzi, co pozwala na stwierdzenie, że zeznania były szczere, spontaniczne, pozbawione sugestii i powielaty schemat”⁷.

2. Zaprezentowana sprawa rozpatrywana była w Sądzie Okręgowym w Olsztynie w 2013 r. Jak wynikało z przeglądu akt sądowych, udowodniono, iż oskarżo-

⁶ Postanowienie SO w Kielcach z 17.11.2015 r., II Ca 985/15, LEX nr 1930582.

⁷ Wyrok SO w Olsztynie z 17.10.2014 r., II K 178/13 (na podstawie przeprowadzonych badań aktowych).

ny cztery razy próbował zgwałcić pokrzywdzoną poprzez dotykanie jej narządów płciowych (art. 197 § 3 KK). Pokrzywdzona była małoletnia. W toku czynności procesowo-kryminalistycznych oskarżonego poddano badaniom seksuologicznym i psychiatrycznym. Stwierdzono u niego także uzależnienie od alkoholu. Składając wyjaśnienia w postępowaniu przygotowawczym, podejrzany przyznał się do popełnienia zarzucanego mu czynu. Natomiast przed sądem odmówił składania wyjaśnień. Z uzasadnienia wyroku skazującego wynikało m.in., że:

- sąd wziął pod uwagę zeznania pokrzywdzonej, gdyż są konsekwentne i spójne, co dodatkowo potwierdza opinia psychologiczna o pokrzywdzonej,
- oskarżony wmawiał pokrzywdzonej, że jeśli nie podda się dotykaniu w miejsca intymne, to rzeczywiście dokona on zgwałcenia⁸.

3. Opisowaną sprawę rozpoznano w Sądzie Okręgowym w Olsztynie w 2013 r. Oskarżonemu zarzucono popełnienie przestępstwa z art. 197 § 3 KK w zw. z art. 13 § 1 KK. Oskarżonemu zarzucono m.in., że poprzez użycie przemocy w postaci przewrótce i przytrzymywania ciężarem ciała, a następnie dotykaniem piersi, pośladków, okolicy krocza oraz ud, usiłował doprowadzić do obcowania płciowego z małoletnią poniżej lat 15; zamierzonego celu jednak nie osiągnął z uwagi na interwencję osób trzecich. Oskarżony był sąsiadem pokrzywdzonej. W toku postępowania przygotowawczego ustalono, że w dniu zdarzenia był on pod wpływem alkoholu.

Oskarżony nie przyznał się do popełnienia zarzucanych mu czynów. Ze złożonych przez świadków zeznań wynikało, że w dniu zdarzenia oskarżony poprosił pokrzywdzoną, aby powiesiła plakat nad jego łóżkiem. Kiedy dziewczynka była zajęta wieszaniem tegoż, oskarżony „rzucił się na nią”.

Na rozprawie oskarżony odmówił składania wyjaśnień.

W uzasadnieniu wyroku skazującego podkreślono m.in., że:

- w ocenie sądu sprawstwo i wina oskarżonego nie budzą wątpliwości,
- sąd oparł się przede wszystkim na wiarygodnych zeznaniach: pokrzywdzonej, rodziców dziewczynki oraz innych dzieci, które były świadkami zdarzenia,
- opinia psychologiczna odnośnie zachowań pokrzywdzonej i jej interpretacji wydarzeń w ocenie sądu jest rzetelna i jasna.

Podkreślono nadto, że „zauważalne podczas przesłuchania werbalne i emocjonalne reakcje dzieci wskazują na ich osobiste doświadczenia w zakresie podawanych treści”⁹.

Jak wynika z przeglądu zaprezentowanych sytuacji, niepokojące zachowania małoletnich pokrzywdzonych sugestywnie potwierdzały fakt wyrządzenia im

⁸ Wyrok SO w Olsztynie z 1.10.2013 r., II K 1/13 (na podstawie przeprowadzonych badań aktowych).

⁹ Wyrok SO w Olsztynie z 10.12.2014 r., II K 131/14 (na podstawie przeprowadzonych badań aktowych).

krzywdy. Stąd też wynika podkreślanie przez sądy w uzasadnieniach rozstrzygnięć konieczności zapewnienia szczególnej ochrony praw osób bezradnych. Analiza wymienionych wyżej przypadków skłania do podjęcia rozważań na gruncie psychologii, wiktymologii oraz procesu karnego.

Pierwszą płaszczyzną, na kanwie której należałoby rozważyć wskazane problemy, jest psychologiczny aspekt związany z ochroną dzieci pokrzywdzonych przestępstwem. Korelacje zakresu nauk psychologicznych z naukami prawnymi, w odniesieniu do zapewnienia ochrony praw małoletnich, uzasadnia m.in. konieczność występowania dziecka w procesie karnym w charakterze świadka – ofiary przestępstwa. Dlatego też podkreśla się, że „dzieci uczestniczące w procedurach prawnych muszą mieć zagwarantowaną możliwość psychologicznego wsparcia i przygotowania do trudnych doświadczeń świadka”¹⁰.

Zadbanie o dobrostan psychiczny małoletniego w trakcie przeprowadzania czynności procesowych (zwłaszcza przesłuchania) jest zadaniem wymagającym rozważnego wykonania, zwłaszcza w sytuacji, gdy ofiarą jest dziecko skrzywdzone przestępstwem. Trudno zatem zakwestionować słuszny pogląd, iż „dla dziecka bycie świadkiem jest sytuacją szczególnie trudną i stresową. Przed osobami przeprowadzającymi przesłuchanie stoją dwa zadania, a mianowicie muszą one dążyć do uzyskania pełnego, wiarygodnego opisu zdarzenia oraz czynność tę przeprowadzić tak, by chronić psychikę dziecka zranioną przeżyтыми doświadczeniami. Dla wykonania obu tych zadań niezbędna jest znajomość procesów rozwojowych i zmian zachodzących wraz z wiekiem w psychice dziecka i jego funkcjonowaniu w społeczeństwie”¹¹. Stąd, pomimo braku wskazań ustawowych odnośnie kryteriów wiekowych co do przeprowadzenia przesłuchania (art. 177 § 1 KPK), należy mieć na względzie, iż realizacja wyszczególnionej czynności jest jednak utrudniona w przypadku przeprowadzania jej względem osób małoletnich.

Zeznania składane przez dzieci będące ofiarami przestępstw są zwykle wyrażone w sposób emocjonalny. Uczuciowe zaangażowanie świadka – dziecka będącego ofiarą czynu zabronionego (jak przytoczono w kazusie nr 1 – „żywa i emocjonalna reakcja pokrzywdzonej”) – oraz opinie psychologiczne o pokrzywdzonych (kazusy nr 1, 2, 3) pozwalają dodatkowo ustalić poszczególne aspekty zdarzenia przestępczego. Wskazane ustalenia uwiarygodniają przedstawioną przez świadków wersję wydarzeń¹².

Warte odnotowania są także spostrzeżenia ujęte w literaturze przedmiotu, które zdają się potwierdzać stanowiska sądów orzekających w powołanych wy-

¹⁰ Przyjazne przesłuchanie..., op. cit., s. 9.

¹¹ E. Gruza, *Psychologia sądowa dla prawników*, Warszawa 2009, s. 141, za: M. Toeplitz-Winiewska, *Fazy rozwojowe a metody przesłuchania dzieci*, „Dziecko Krzywdzone” 2004, Nr 6, s. 73.

¹² Por. F. Arntzen, *Psychologia zeznań świadków*, Warszawa 1989, s. 146.

żej sprawach. Argumentuje się, że: „Z zasady życzliwiej i z większym zrozumieniem traktuje się ofiary przestępstw, które w żaden sposób do zdarzenia się nie przyczyniły, na przykład małe dzieci czy osoby z innego powodu bezradne. Inaczej i bardziej krytycznie są oceniane ofiary, które zostały poszkodowane w sytuacji, do której się w jakikolwiek sposób przyczyniły, przykładowo spożywając alkohol czy przebywając w określonym środowisku”¹³.

A contrario, z powyższego wynika, że marginalizowanie takich zachowań, niezależnie od postaci ich okazywania (w formie werbalnej czy pozawerbalnej), prowadzi do wielu negatywnych następstw, efektem których jest trwałe zniszczenie dopiero kształtującej się psychiki dziecka.

Podkreślenia wymaga także kwestia związana z zapewnieniem psychologicznego wsparcia małoletnim świadkom po zakończeniu czynności procesowych. Informacja o możliwości udzielenia takiej pomocy powinna być każdorazowo przekazana opiekunom małoletniego¹⁴. Należy mieć bowiem na względzie, że kres postępowania karnego nie jest równoznaczny z zakończeniem wpływu traumatycznych przeżyć na dalsze życie dziecka skrzywdzonego przestępstwem.

Kolejny warty przeanalizowania aspekt dotyczący oceny zachowań dziecka będącego ofiarą czynu zabronionego odnosi się do wskazań wiktymologii. Wiktymologia, czyli nauka o ofierze przestępstwa¹⁵, wskazuje w tym kontekście aspekty związane z ochroną małoletniego przed dewiacyjnymi zachowaniami dorosłych. Wydawałoby się, że respektowanie odpowiedniego poziomu ochrony uprawnień powinno być zapewnione przede wszystkim na gruncie relacji rodzinnych, tymczasem zaś niewłaściwe reakcje dorosłych ukierunkowane względem dzieci zdarzają się nieraz ze strony osób dziecku najbliższych. Stąd też zdecydowanie wyrażone stanowisko orzecznictwa we wskazanym zakresie, traktujące, iż: „Jednoczenie więzi małżonków i więzi rodziców z dziećmi istniejące w prawidłowo funkcjonującej rodzinie zasługuje na status dobra osobistego, podlegającego ochronie z art. 24 § 1 KC”¹⁶, czy konstatacje stwierdzające, iż: „Z uwagi na ciężar gatunkowy dobra osobistego w postaci prawa do życia w rodzinie oraz więzi rodzinnej istniejącej pomiędzy członkami rodziny, powinno ono w hierarchii wartości zasługiwać na wzmożoną, w porównaniu z innymi dobrami, ochronę. Na-

¹³ T. Jaśkiewicz-Obydzińska, E. Wach, *Szczególne kategorie świadków – problemy psychologiczne*, [w:] *Psychologia i prawo. Między teorią a praktyką*, E. Habzda-Siwek, J. Kabzińska (red.), Sopot 2014, s. 269.

¹⁴ Por. A. Budżyńska, *Obszary ochrony małoletnich pokrzywdzonych przestępstwem w postępowaniu karnym*, [w:] *Dziecko uczestniczące w postępowaniu karnym*, L. Mazowiecka, O. Trocha (red.), Warszawa 2015, s. 41 i nast. Zob. też: <https://www.ms.gov.pl/pl/dzialalnosc/pokrzywdzeni-przestepstwem/rada-do-spraw-pokrzywdzonych-przestepstwem/> (dostęp: 12.4.2018 r.). Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z 25.10.2012 r. ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępująca decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW, LEX Dz.U.U.E.L.2012.315.57.

¹⁵ Por. B. Hołyst, *Wiktymologia*, Warszawa 1997, s. 17 i nast.

¹⁶ Więzy małżonków i więzi rodziców z dziećmi istniejące w prawidłowo funkcjonującej rodzinie jako dobro osobiste – zob. wyrok SA w Łodzi z 29.8.2013 r., I ACa 359/13 (na podstawie przeprowadzonych badań aktowych).

ruszenie tego dobra stanowi bowiem dalece większą dolegliwość psychiczną dla członka rodziny (...) niż w przypadku innych dóbr, a jego skutki rozciągają się na całe życie osób bliskich. Dlatego doznana w tym przypadku szkoda jest bardziej godna ochrony z uwagi na naruszenie dobra wysokiej rangi i w najwyższym stopniu¹⁷.

Stabilność uczuciowa i emocjonalna w relacjach rodzinnych, bezpośrednio kształtująca osobowość małoletniego, może jednak zostać w znaczącym stopniu zachwiana. Nietrwałość takich relacji powstaje nie tylko z uwagi na liczne nadużycia występujące chociażby w patologicznych rodzinach, ale również jest wynikiem braku zapewnienia należytej ochrony praw dziecka ze strony osób z najbliższego środowiska (w tym także środowiska szkolnego). O istocie przedstawionego problemu świadczą także statystyki policyjne potwierdzające przypadki występowania przemocy w rodzinie, w tym dotyczące np. przestępstwa znęcania się (art. 207 KK).

Tabela nr 1. Liczba dzieci dotkniętych przemocą w rodzinie w latach 2013-2016.

Rok	Liczba ofiar przemocy – małoletni
2016	14 223
2015	17 392
2014	21 055
2013	19 254

Źródło: <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przemoc-w-rodzinie/50863,Przemoc-w-rodzinie.html> (dostęp: 22.10.2016 r.).

Jak wskazują przedstawione powyżej dane, liczba przestępstw, w których ofiarami są dzieci, świadczy o znaczącej liczbie dewiacyjnych postaw osób dorosłych¹⁸. Występujące naruszenia dóbr osobistych u dzieci implikują wiele destrukcyjnych zachowań – z jednej strony uczą one dewiacyjnego postępowania w przyszłości (poprzez ukazywanie dzieciom negatywnych wzorców społecznych)¹⁹, z drugiej zaś

¹⁷ Prawo do życia w rodzinie oraz więź rodzinna jako szczególnie istotne dobra osobiste – zob. wyrok SA we Wrocławiu z 3.7.2014 r., I ACa 615/14 (na podstawie przeprowadzonych badań aktowych).

¹⁸ Zob. też: <http://fdds.pl/problem/krzywdzenie-dzieci/> (dostęp: 12.4.2018 r.).

¹⁹ Jak wynika z wielu spostrzeżeń naukowych, popartych odpowiednimi badaniami, przyjmuje się, że przyczyną niedostosowania społecznego są zwykle dewiacyjne zachowania członków najbliższej rodziny, które zostały zaobserwowane przez dzieci. Podaje się np., że: „W rodzinach chłopców nieprzystosowanych społecznie występowała istotnie większa kumulacja czynników negatywnych wychowawczo. Nadużywanie alkoholu przez któregoś z rodziców łączyło się przeważnie z atmosferą pełną napięć emocjonalnych i konfliktów, z częstym wywoływaniem brutalnych awantur i pobiciem członków rodziny, współwystępowało również z rozbięciem rodziny, niedostateczną opieką nad dziećmi oraz ze złymi warunkami materialnymi i mieszkaniowymi” – D. Wójcik, *Nieprzystosowanie społeczne młodzieży. Analiza psychologiczno-kryminologiczna*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1984, s. 169.

– poprzez negatywne oddziaływania dewiantów na psychikę małoletniego – kreują w psychice skrzywdzonego dziecka skłonność do stania się ofiarą przestępstwa (tzw. predestynacja wiktymologiczna²⁰). Należy bowiem podkreślić, że m.in. za sprawą dziecięcej bezsilności i nieznajomości przyznanych im uprawnień małoletni stają się bezbronnymi ofiarami przemocy²¹. Pierwsze ze wskazanych następstw stosowania przemocy względem małoletnich uwidacznia się w sytuacji, w której jednostki zdemoralizowane są w przyszłości skłonne do popełnienia przestępstwa, wykazują bowiem pewien stopień „niedostosowania społecznego”²². Wspomniane niedostosowanie spowodowane jest zwykle wieloma czynnikami zdeterminowanymi zarówno względami wychowawczymi, jak również znaczącym wpływem środowiska, w którym ów potencjalny sprawca dorasta. Natomiast druga ze wskazanych konsekwencji powoduje, że skrzywdzone dziecko bezwiednie powiela schemat zachowań typowy dla ofiary czynu zabronionego, dając milczące przyzwolenie na powtarzanie negatywnych względem niego reakcji. Wyszczególnione sytuacje niewłaściwie kształtują rozwój osobowościowy małoletniego, zwłaszcza że psychika dziecka skrzywdzonego przestępstwem wywiera często destrukcyjny wpływ na dalsze etapy jego życia²³.

Z kolei przyczyną przedstawionych sytuacji jest zazwyczaj brak odpowiedniej interpretacji dziecięcych zachowań, która wskazywałaby na wiktymizację. Stąd też podkreśla się, że ocena treści złożonych przez nie zeznań jest trudnym zadaniem, więc wydanie niewłaściwego osądu może w konsekwencji doprowadzić do dalszych nadużyć prawnych w przedstawionym zakresie. Zasadnie postuluje się zatem w literaturze przedmiotu, iż: „Oczywistym jest, że stanowisko dziecka nie może być traktowane jako wiążące dla sądu, głównie ze względu na różny sposób postrzegania rzeczywistości i niedojrzałość małoletniego, jednak jednocześnie nie można założyć, że z tego względu życzenia i potrzeby dziecka z zasady są nierozsądne i nie należy ich brać pod uwagę”²⁴.

Według innych zapatrywań ujętych w literaturze przedmiotu przyjmuje się, że „mimo obiegowych i nieprawdziwych opinii należy pamiętać, że dzieci nie są gorszymi świadkami, nie są ani mniej ani bardziej wiarygodne od dorosłych,

²⁰ B. Hołyst, *Wiktymologia...*, *op. cit.*, s. 89 i nast.

²¹ W kontekście zarysowanego problemu warto zaakcentować znaczenie terminu „wiktymizacja”, rozumianego jako „działanie wyrządzające komuś krzywdę, sprawiające, że dana osoba staje się jego ofiarą” – *Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów*, J. Bralczyk (red.), Warszawa 2005, s. 915. Zob. też: wyrok SA w Lublinie z 12.8.1999 r., II AKa 98/99, LEX nr 38943.

²² Por. D. Wójcik, *op. cit.*, s. 20-23.

²³ Por. E. Gruza, *op. cit.*, s. 144. Zob. też: V. Kwiatkowska-Darul, *Przestuchanie małoletniego świadka w polskim procesie karnym*, Toruń 2007, s. 91-92.

²⁴ K. Flaga-Gieruszyńska, *Wysłuchanie dziecka jako jeden z instrumentów ochrony dobra dziecka w postępowaniu sądowym w sprawach o rozwód albo o separację*, [w:] *Procedury w sprawach małżeńskich i rodzinnych. Teoria i praktyka*, J. Krzywkowska, R. Sztymiler (red.), Olsztyn 2016, s. 110-111.

nie można przypisywać im szczególnej podatności do kłamstwa ani wyjątkowej szczerości²⁵.

Wskazane trudności w dokonywaniu oceny zachowań małoletnich świadków skrzywdzonych przestępstwem nie mogą jednak usprawiedliwiać ich marginalizowania, przeciwnie – stają się one często nieodłącznym elementem procesów sądowych.

Nadto podkreślenia wymaga problem tzw. wtórnej wiktylizacji. Bezradność małoletnich (zwłaszcza tych młodszych wiekiem) wobec przestępczych zachowań często staje się przyczyną braku werbalnych komunikatów wobec tych bliskich, którzy mogliby udzielić im oczekiwanej pomocy. Nie należą też do rzadkości sytuacje, kiedy to sygnalizowanie problemu przez małoletnich jest marginalizowane, co także uniemożliwia zapewnienie im realnej ochrony uprawnień. Konsekwencją takich zachowań dorosłych jest zniekształcenie osobowości skrzywdzonych małoletnich, co w następstwie powoduje, iż więzy rodzinne ulegają trwałej destrukcji. Taki stan rzeczy tłumaczy się faktem, że „psychiczne koszty wiktylizacji mogą być jeszcze większe w przypadku utrzymywania wcześniejszych relacji pomiędzy sprawcą a ofiarą, ponieważ dochodzi nie tylko do naruszenia podstawowego bezpieczeństwa ofiary, lecz także rujnowane są więzy z najbliższymi osobami i osłabieniu ulega również poczucie zaufania do najbliższych. Skutkuje to między innymi silniejszą tendencją ofiary do obwiniania siebie za napaść i zmusza do przepracowania nie tylko tego traumatycznego wydarzenia, ale niejednokrotnie wymaga także większych zmian życiowych²⁶. Zapobieganie wtórnej wiktylizacji stanowi zatem wyraz urzeczywistnienia słusznego postulatu etyczno-procesowego. Nawet jeśli przyjąć, że realizacja tych założeń odbiega w jakimś stopniu od unormowań proceduralnych²⁷, to wdrażanie tych wytycznych stanowi istotną reakcję ustawodawcy na rzecz ochrony „dobra dziecka”.

Kolejną płaszczyzną oceny zachowań dziecka będącego ofiarą czynu zabronionego jest dokonywanie tejże na gruncie norm procedury karnej. Specyficzny charakter wskazanej czynności obliguje do zachowania szczególnej staranności w realnej trosce o wspomniane już „dobro dziecka”. Aby wskazane sfor-

²⁵ E. Gruza, *op. cit.*

²⁶ M. Wysocka-Pleczyk, *Relacje między sprawcą a ofiarą w świetle wiktymologii*, [w:] *Psychologia sądowa. Wybrane zagadnienia*, M. Szpitalak, K. Kasperek (red.), Kraków 2014, s. 124-125, cyt. za: I. Pospiszyl, *Przemoc w rodzinie*, Warszawa 1994.

²⁷ Problem stanowią sytuacje, w których przy przeprowadzaniu przesłuchań w trybie art. 185a-185c KPK pojawiają się liczne nieprawidłowości, przyczyną których jest nierzetelne zaangażowanie w przeprowadzenie tejże ze strony przedstawicieli organów procesowych. O występowaniu takich sytuacji świadczą m.in. takie opisy: „Po odczytaniu zapisu części przesłuchań trudno jest uwierzyć, że dorosłym zobowiązanym do opieki nad małymi dziećmi i do chronienia ich pozwolono używać słownictwa, jakim się posługiwali, że pozwolono im na mające tak niedwuznacznie seksualny charakter interakcje z tymi dziećmi, oraz że pozwolono im terroryzować i zastraszać w tak szokujący sposób dzieci mające wystąpić w charakterze świadków” – A. Memon, A. Vrij, R. Bull, *Prawo i psychologia. Wiarygodność zeznań i materiału dowodowego*, Gdańsk 2003, s. 249.

mułowanie nie było interpretowane wyłącznie na gruncie rozważań teoretycznych, w poczet ustawowych unormowań wprowadzono obostrzenia w zakresie przeprowadzenia czynności przesłuchania małoletniego skrzywdzonego przestępstwem (art. 185a-185d KPK)²⁸. Zgodnie z treścią wskazanych norm do najważniejszych elementów charakteryzujących wspomniany rodzaj przesłuchania należą:

- z zasady jednokrotne przesłuchanie świadka, który w chwili podjęcia tej czynności nie ukończył 15 lat, zwłaszcza gdy jego zeznania mogą mieć istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy (chyba że wyjdą na jaw istotne okoliczności, których wyjaśnienie wymaga ponownego przesłuchania, lub żąda tego oskarżony, który nie miał obrońcy w czasie pierwszego przesłuchania pokrzywdzonego) – (art. 185a § 1 KPK),
- przeprowadzenie przesłuchania na posiedzeniu z udziałem biegłego psychologa (art. 185a § 2 KPK),
- odtworzenie na rozprawie głównej sporządzonego zapisu obrazu i dźwięku przesłuchania oraz odczytanie treści protokołu ze wskazanej czynności (art. 185a § 3 KPK),
- w sprawach o przestępstwa określone w art. 197-199 KK zawiadomienie o przestępstwie, jeżeli składa je pokrzywdzony, powinno ograniczyć się do wskazania najważniejszych faktów i dowodów (art. 185c § 1 KPK),
- małoletniego świadka należy przesłuchiwać w miejscu i warunkach stwarzających odpowiedni wpływ na jego stan psychiczny (art. 185c KPK w zw. z art. 177 § 1a KPK)²⁹.

Mając na względzie powyższe, należy pozytywnie ocenić specyfikę w zakresie sposobu przeprowadzenia przesłuchania małoletnich pokrzywdzonych, która – przynajmniej w teoretycznym założeniu – urealnia postawy nakierowane na wspomnianą już ochronę „dobra dziecka”. Jednocześnie podkreślić należy, że zachowanie standardów w zakresie odpowiedniego wyposażenia przyjaznych pokoi przesłuchań dzieci powinno przyczynić się do efektywnego przeprowadzenia wskazanej czynności³⁰.

W literaturze i orzecznictwie zwraca się uwagę na szczególną dbałość przedstawicieli organów procesowych o właściwe przeprowadzenie wskazanej czynności już od pierwszego etapu postępowania. Wskazuje się i podkreśla, że: „Pro-

²⁸ Ustawa z 6.6.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (tekst jedn.: Dz. U. z 2017 r. poz. 1904 ze zm.). Zob. też: Decyzja ramowa Rady z 15.3.2001 r. w sprawie pozycji ofiar w postępowaniu karnym 2001/220/WSiSW oraz Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE ustanawiającej normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw (Dz.U.UE.L.2012.315.57).

²⁹ Por. rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 18.12.2013 r. w sprawie sposobu przygotowania przesłuchania przeprowadzanego w trybie określonym w art. 185a-185c Kodeksu postępowania karnego (Dz. U. z 2013 r., poz. 1642 ze zm.). Zob. też: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, J. Skorupka (red.), Warszawa 2016, s. 417-426.

³⁰ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 18.12.2013 r. w sprawie sposobu przygotowania przesłuchania..., *op. cit.*

kurator jako gospodarz postępowania przygotowawczego powinien podjąć wszelkie dostępne działania zmierzające do uruchomienia wszelkich dostępnych procedur chroniących małoletniego przed wtórną wiktyimizacją, przede wszystkim aby zapobiec ponownemu przesłuchaniu dziecka”³¹.

Jak wskazują zatem powyżej przedstawione unormowania, odpowiedni sposób przeprowadzenia przesłuchania nie tylko ma na celu sformułowanie najbardziej prawdopodobnej wersji wydarzeń (art. 2 § 2 KPK), ale również obliuguje przedstawicieli organów procesowych do zmniejszenia dolegliwości związanych z koniecznością wdrożenia ustawowo nakazanych procedur (por. art. 185a § 1 KPK). Należy przy tym podkreślić, że chęć współpracy małoletniego z organami procesowymi, przy odpowiedniej i wnikliwej interpretacji treści przekazywanych komunikatów, ułatwia ustalenie przebiegu zdarzenia przestępczego. W takich przypadkach, pomimo zdarzających się nieskładności wypowiedzi, można wyinterpretować wiele okoliczności zdarzenia. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że „charakterystyczne dla nieudolnego sposobu zeznawania jest to, że szczegóły opisywane są bez związku ze sobą, że opisywane są «kawałki» jakiegoś faktu w rozproszeniu lub w dużym pomieszaniu, że często najpierw tylko wspomina się o pewnych elementach zdarzenia, przez co wiele faktów w zeznaniu pozostaje początkowo niezrozumiałych, ale zewnętrznemu obserwatorowi ukazuje się w końcu zamknięta całość, wolna od niezgodności”³².

Wyszczególniony sposób prezentowania zeznań można uznać, teoretycznie, za taki, który przedstawia nikłą wartość dowodową. Jednakże w przypadku sposobu zeznawania przez dzieci niejednokrotnie jedynie taki sposób formułowania wypowiedzi może – przy ich właściwej interpretacji – przyczynić się do uzyskania pewnych informacji o przebiegu zdarzenia. Dlatego też podkreśla się, że „nieudolny sposób zeznawania może służyć jako cecha wiarygodności o dużym znaczeniu dopiero w przypadku zeznań o znacznym zakresie, ponieważ w przeciwnym razie – poza przypadkiem zeznań małych dzieci – nie można z całą pewnością sądzić, że świadek nie mógłby przy tym sposobie zeznawania obejmować całokształtu materiału”³³.

Natomiast znacznie trudniejsza sytuacja powstaje w przypadkach skorzystania przez małoletnich pokrzywdzonych z prawa do odmowy składania zeznań³⁴. Jeśli przyjąć zatem, jak zakłada art. 182 § 1 KPK, że osoba najbliższa dla oskarżonego może odmówić zeznań, to z przedstawionego uprawnienia wynika, że także małoletni związany więzami rodzinnymi (lub podobnymi do ro-

³¹ P. Kruszyński (red.), M. Btoński, M. Zbrojewska, *Dowody i postępowanie dowodowe w procesie karnym, Komentarz praktyczny z orzecznictwem. Wzory pism procesowych*, Warszawa 2015, s. 60. Zob. też: postanowienie SN z 30.9.2010 r., I KZP 21/10, LEX nr 612393.

³² F. Arntzen, *op. cit.*, s. 160.

³³ *Ibidem*, s. 165.

³⁴ Por.: V. Kwiatkowska-Darul, *op. cit.*, s. 210 i nast.

dzinnych) z oskarżonym może skorzystać z tego unormowania³⁵. O możliwości podjęcia samodzielnej decyzji przez małoletniego w przedstawionym względzie przekonuje argumentacja przyjęta w orzecznictwie. Zgodnie bowiem z poglądami Sądu Najwyższego, „wszelkie dywagacje na temat tego, czy dziecko w określonym wieku może pojąć sens pouczenia, są w istocie pozbawione podstaw. Po pierwsze dlatego, że kodeks nie różnicuje prawa do odmowy zeznań od wieku świadka czy jego stanu zdrowia psychicznego. Po wtóre, gdyż nie chodzi tu bynajmniej o to, czy przesłuchiwany, na przykład z uwagi na wiek, jest zdolny do rozumienia pouczenia o prawie do odmowy zeznań i konsekwencjach tej odmowy, lecz o to, by wyjaśnić mu jedynie, i to w sposób możliwie najprostszy, że jeżeli nie chce zeznawać odnośnie określonej osoby, co do określonych okoliczności, to może po prostu tak uczynić”³⁶.

Jednakże odmowa składania zeznań przez małoletniego świadka nie zwalania ani przedstawicieli organów procesowych, ani najbliższych pokrzywdzonego od zapewniania takiemu świadkowi realnej ochrony jego uprawnień czy od właściwego powstrzymania dewiantów, którzy swoim przestępczym zachowaniem wyrządzają dzieciom krzywdę. W takich przypadkach najważniejszą wytyczną wskazującą na niewłaściwe zachowanie kierowane względem małoletniego jest uważna obserwacja dziecięcych zachowań. Wprawdzie, w zależności od rodzaju popełnionego przestępstwa czy cech osobowościowych dziecka oraz stopnia jego rozwoju, zachowania małoletnich będą w tym względzie zróżnicowane, ale charakterystyczne determinanty wiktymogennych zachowań są dostrzegalne przez wnikliwych obserwatorów (czyli najczęściej osób z najbliższego otoczenia dziecka). Jak wynika z wybranych spraw karnych, zróżnicowane reakcje emocjonalne czy radykalna zmiana dotychczasowego zachowania symptomatycznie wskazują, iż dziecko może czuć się zagrożone (por. m.in. *kazus nr 1*).

Wnioski

Podsumowując powyższe rozważania, należy podkreślić, że weryfikacja zeznań małoletniego świadka każdorazowo jest trudnym zadaniem, wymagającym od przedstawicieli organów procesowych pożądanej wnikliwości. Dokonanie oceny zeznań małoletnich świadków wymaga zatem dokładnej weryfikacji w zakresie występowania spójności treści wypowiedzi dziecka z zebraniem materiałem dowodowym. Ocena wiarygodności zeznań świadka, rozpatrywana przez pryzmat zasady swobodnej oceny dowodów (art. 7 KPK), powinna w sposób szczególnie uwzględniać słuszne postulaty odnoszące się do wzmożenia należytej ochrony „dobra dziecka”. Pomocnymi wskazaniem w tym względzie mogą okazać się m.in. opinie biegłych psychologów, zwłaszcza w zakresie ograniczania ilości

³⁵ Por. T. Grzegorzcyk, *Komentarz do kodeksu postępowania karnego*, Warszawa 2008, s. 414.

³⁶ Wyrok SN z 1.2.2008 r., VKK 231/07, LEX nr 354853. Zob. też: wyrok SN z 4.4.2013 r., III KK 307/12, LEX nr 1300030.

traumatyzujących aspektów przesłuchań oraz wzmożenia działań ochronnych na rzecz zredukowania efektów z zakresu wtórnej wiktyimizacji³⁷. Uważna obserwacja dziecięcych zachowań pozwoli nie tylko zweryfikować trafność sformułowanych przez małoletniego spostrzeżeń, ale także określić stan emocjonalny świadka (por. art. 192 § 2 KPK). Należy więc poprawnie zinterpretować także wyrażaną niekiedy niechęć do zeznawania ze strony małoletnich, co świadczyć może o wyrządzonej względem nich krzywdzie i o narastającym poczuciu lęku, który czują przed dewiantem. Dlatego rozsądna interpretacja behawioryzmu dziecka pozwoli – w korelacji z innymi, zgromadzonymi w sprawie dowodami – właściwie ocenić zaistniałe zdarzenie przestępcze. Z jednej strony zatem wiadomo, że „ocena wiarygodności zeznań świadka leży wyłącznie w kompetencji sądu. Dokonując tej oceny, sąd powinien brać pod uwagę nie tylko ocenę wiarygodności zeznań na tle innych dowodów, ale również psychologiczne aspekty zeznania, rozważyć osobowość świadka oraz okoliczności i warunki, w jakich uczynił on swe spostrzeżenia”³⁸. Z drugiej zaś strony trzeba podkreślić, że weryfikując przydatność zeznań małoletniego świadka, należy uwzględnić słuszny postulat ochrony praw dziecka. Ta szczególna ochrona powinna odnosić się zwłaszcza do sytuacji, w której, tak jak obrazują zaprezentowane w opracowaniu kazusy, „dobro dziecka” zagrażają najbliżsi. Brak emocjonalnej stabilizacji przyczynia się do wykreowania psychicznego poczucia krzywdy, z którym dorastający młody człowiek nie zawsze umie sobie odpowiednio poradzić. Dodatkowo zagrożenie w takich przypadkach polega na tym, że sprawca trwale egzystujący w otoczeniu małoletniego zwykle wykorzystuje swoją przewagę, nie tylko tę intelektualną (zwłaszcza w odniesieniu do małych dzieci), ale również ekonomiczną. Zrozumiałe jest zatem bezwzględne stanowisko przedstawicieli organów procesowych w tym względzie. Jeśli bowiem przyjąć, że „w relacjach z rodzicami kształtuje się osobowość dziecka, jego obraz siebie, stosunek do własnych potrzeb, postawy wobec świata, style relacji interpersonalnych, wzory reagowania na zachowanie innych ludzi. To, czy świat będzie postrzegany jako szansa czy jako zagrożenie, to również zależy od matki i ojca”³⁹, to szczególna dbałość o „dobro dzieci”, na co dzień uwikłanych w dewiacyjne sytuacje ze strony osób im bliskich, staje się bezdyskusyjna. Wszelkie niepokojące sygnały zachowań werbalnych czy pozawerbalnych, które prezentują małoletni, powinny podlegać rozsądnej weryfikacji. Pamiętać bowiem należy, że egzystowanie ma-

³⁷ Por. § 4 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 18.12.2013 r. w sprawie sposobu przygotowania przesłuchania..., *op. cit.* Zob. też: A.Z. Krawiec, *Warunki przeprowadzenia przesłuchania w trybie art. 185a-185c KPK*, Prok. i Pr. 2016, Nr 7/8, s. 88-98. T. Jaśkiewicz-Obydzińska, M. Kowanetz, E. Wach, *Sytuacja rodzinna a zeznania ofiar czynów kazirodczych*, Prok. i Pr. 1997, Nr 5, s. 61-62.

³⁸ B. Hołyst, *Psychologiczne i społeczne determinanty zeznań świadków*, Warszawa 1989, s. 46.

³⁹ E. Wróblewska, *Mamo, tato, ja się boję – rodzinne uwarunkowania lęku u dzieci*, [w:] *Obrazy dzieciństwa i dorastania. Wybrane problemy teoretyczne i empiryczne*, R. Michalak, M. Wieczorek (red.), Poznań 2013, s. 156.

toletnich w poczuciu winy i strachu za popełniane względem nich przestępstwa będzie wywierać trwałe psychiczne piętno na ich dalszym życiu. Akceptacja krzywdy wyrządzonej dzieciom – w ich mniemaniu – zwykle umniejsza ich wartość osobowościową, a w przyszłości nieraz implikuje także wiele problemów na tle psychologicznym. Taki stan rzeczy tłumaczy się faktem, że „wychowywane w takich rodzinach dzieci żyją w stałym lęku i zagrożeniu, nie mają poczucia bezpieczeństwa, nie czują się akceptowane i kochane przez rodziców. (...) Prowadzi to do zaburzeń normalnego procesu identyfikacji (...) oraz internalizacji negatywnych wartości i ma niewątpliwie ujemny wpływ na kształtowanie osobowości dziecka”⁴⁰. Można zatem podsumować, iż każdy proces karny, w którym naruszone zostało „dobro dziecka”, wart jest szczególnego zaangażowania ze strony przedstawicieli organów procesowych – tym bardziej, że ochrona uprawnień osób bezradnych nie tylko pozwala realnie wdrożyć procesowe idee, ale koreluje również z normami prawno-społecznymi traktującymi o należyтым zapewnieniu ochrony uprawnień małoletnich (por. art. 72 Konstytucji RP).

Psychological and legal aspects of evaluating the behaviour of a child who is a victim of a prohibited act – selected issues

Summary

The study is an introduction to the problem of demonstrating the relationship between criminal behaviour and its negative impact on minor's personality development. This article attempts to identify areas of correlation between child behaviour and victimization. Symptoms of a minor's reaction to perpetrator's actions are often an important source of information for adults on the harm inflicted upon a child. The basic issue is the proper interpretation of characteristic behaviour and of appropriate remedial actions that will eventually lead to a change in deviant behaviour towards minors. The considerations will be based on analysis of the results of examined court documents within the scope outlined above.

Keywords: juvenile delinquents, child welfare, harm, behavioural interpretation, family ties

⁴⁰ D. Wójcik, *op. cit.*, s. 46.